
Verslo etikos funkcionalumas

Egidija Laumenskaitė

*Vilniaus vadybos kolegija,
J. Basanavičiaus g. 29a,
LT-2009 Vilnius,
el. paštas elaumens@ktl.mii.lt*

Straipsnyje aptariamos etikos ir ekonomikos mokslų sąsajos, pažymint šiuo metu Vakaruose išaugusį etikos vaidmens ekonominei veiklai supratimą. Verslo etikos mokslas formavosi kaip vidinis išsiplėtojusio verslo poreikis. Aptariamas naujo moralės tipo ir dvasinių vertybių ugdymo poreikis, kuris labai reikšmingas ir Lietuvai, kuriančiai demokratinę kultūrą.

Raktažodžiai: normatyvinė etika, verslo etika, struktūrinis funkcionalizmas, utilitarizmas, nauda, vertybės

Ilgą laiką ekonominė veikla jau nebuvo siejama su etika, nors ekonominio mokymo raida etikos prieglobstyje gerai žinoma nuo Aristotelio. Aristotelis ekonomikos mokslą siejo su žmogaus tikslais, pažymėdamas jų ryšį su gerove. Savo darbuose apie ekonomiką ir politiką jis aiškiai apibrėžė, kad „turtas – nėra mūsų siekiamas gėris – juk jis tik priemonė kažkam kitam“ [2: 67].

Antikos ekonomika kėlė žmonių veiksmų motyvacijos problemą, susietą su bendrosios etikos klausimu: „Kaip reikia gyventi?“ Aristotelis tai siejo su žmogaus gerovės siekimu, kartu pažymėdamas, kad nors verta siekti tikslo ir dėl vieno žmogaus, tačiau kur kas aukštesnis ir kilnesnis yra tikslo siekimas dėl visos tautos arba miesto – valstybės [2: 64]. Vėliau ekonomikos mokslas plėtojosi, galima teigti, dviem kryptimis: viena – ekonominių etinių klausimų svarstymas bažnyčios mokymuose ir scholastikos raštuose, kita – labiau techninio praktinio pobūdžio (finansai, mokesčių administravimas, logistika).

XVI–XVII a. ekonomikos mokslas jau sparčiai vadavosi nuo etikos regulių, kurios, uždėtos iš viršaus arba primestos iš šalies dažniausiai bažnyčios (palūkanų smerkimas, pelno ribojimas ir pan.), jau akivaizdžiai trukdė plėtotis verslui ir rinkai. Kai ekonominė veikla vadavosi nuo ekonominių sankcijų, tai ekonomikos moksle *homo economicus* dar nebuvo išstūmęs *homo sapiens*. O kai 1935 m. L. Robbins savo pagarsėjusioje knygoje „Apybraižos apie ekonomikos mokslo prigimtį ir reikšmę“ tvirtino, kad logiškai neįmanoma susieti ekonomikos ir etikos joki kitu būdu, išskyrus mechaninį jų sujungimą, autorius užėmė poziciją, kuri tuo metu dar nebuvo priimtina. Neužilgo ji įsivyravo.

Tai, kad ekonominės teorijos nuėjo tokiu keliu, kuris žmogaus motyvacijos prigimtį apibūdina itin siaurais rėmais, labai nestebina. Labiau stebina, kad

ekonominė teorija neatsisako pretenzijų į *realių* žmonių aprašymą ir jų vertinimus. Ar gali žmonės būti tokie bejausmiai ir laikytis gryno prakticismo, kuris jiems pripaišomas ekonominių teorijų?

Kitas įdomus dalykas – tai kontrastas tarp pripažįstamo dabartinių ekonominių teorijų „neetinio“ pobūdžio ir jų istorinės evoliucijos, kuri iš esmės vyko kaip atsisakojimas nuo etikos. Šiuolaikinių ekonominių teorijų etinio požiūrio vaidmuo labai silpnas. Vadinamosios pozityviosios ekonomikos metodologija netgi ignoravo daugumą svarių etinių svarstymų, realiai veikiančių žmonių elgesį. Žmonių veikla buvo prognozuojama remiantis savanaudiškumu, atsiribojus ne tik nuo etinių samprotavimų, bet ir netgi nuo požiūrio į ekonominę gerovę.

Ekonominėje literatūroje asmenybė iš esmės analizuojama kaip maksimizuojanti savo naudingumą funkcija ir priklausanti tik nuo savo vartojimo. Ši sudėtinga savanaudiško vartojimo struktūra atsiremia į egocentrinę gerovę. Tuomet asmenybės gerovė priklauso tik nuo savo vartojimo. Žymus šiuolaikinis ekonomistas, Nobelio premijos laureatas A. Sen teigia, kad žmogaus supaprastinimas ir susiaurinimas tik iki egoisto ekonominiuose santykiuose taip pat labai susiaurino prognozavimo ekonomikoje sritį ir apsunkino vertinimą daugelio ekonominių reiškinių, kurie apima elgesio formų įvairovę. O elgesys, matuojamas tik savanaudiškumu, neleidžia mums atsidurti toje vietoje, kurioje norėtume. Sugebėjimas suprasti, paaiškinti ir numatyti žmogaus elgesį taip, kad tai padėtų vaisingai tyrinėti ekonominius santykius, būtų begaliniai vertingas prognozuojant ir pasirenkant politiką.

Apie būtinybę keisti įsivyravusią ekonominę paradigmą vienas pirmųjų pasisakė žymus amerikiečių ekonomistas B. Seligman. Jis teigė, kad auganti netvarka ekonomikoje reiškia, jog ekonominiai institu-

tai ir jų elgesys liko nepaaiškinti. Tai verčia ekonomistą pripažinti, kad faktų pasaulis nepaklūsta taisyklėms tų elegantiškų ir vidiniai suderintų modelių, kuriuos jis norėjo kurti. Veikimo normos, tikslai ir netgi įsakymai – lemiami elementai priešklasikinėje ekonomikos teorijoje – vėl nusipelno dėmesio. Filosofija vėl reikalinga, kad apibrėžtų ekonominio elgesio standartus ir socialinius tikslus. Pastoviai gimsta nauji faktai, ir jie gali būti sutalpinti tik naujoje ekonomikos paradigmoje. Viena tos paradigmos sudėtinių dalių turi būti filosofija.

Nors kai kurie ekonomistai bandė tyrinėti ekonominių reiškinių ryšius su neekonomiais, tačiau jie nesiūlė pakankamai aiškių schemų, kurias vyriausybės galėtų panaudoti kaip instrumentą ekonominei politikai. Todėl vis dar tvirtas vyraujančios liberalios krypties ekonomistų priekaištas „siūlykit, konkrečiau“.

Tačiau kažin ar būtų įmanoma konkrečiai pasiūlyti modelį ar priemones, kurios determinuotų ekonominių sprendimų etinį turinį. Tai ne siūlymų ar politikos klausimas, bet paties ekonomikos subjekto dorovės ir moralinių normų suvokimo problema.

Moralinių privalumų ir verslo sėkmės priklausomybę šiandien primena daugelis autorių. M. Weber siejo spartesnės gerovės ir net paties kapitalizmo raidą su etikos, ir būtent protestantizmo vertybių, veiksmu. Naujoji protestantizmo etika, orientuota į taupumą ir ūkiškumą, taip pat *predestinacijos* teorija, kuri įprasmina žmogaus materialinę sėkmę kaip Dievo malonės paliudijimą, keitė žmogaus požiūrį į darbą. Naujoji etika, M. Weber nuomone, daugiau lėmė negu kapitalo kaupimo galimybė.

Šiuo metu moksliniai ir praktiniai duomenys pakankamai aiškiai rodo, kad organizacijų, atskirų firmų gyvybingumą bei sėkmingumą nulemia dvasinė energija, – ji sukuria tam tikrą darbo etiką, dorovinius įpročius, kurie veiksmingai palaiko pasitikėjimo ir atsakomybės principus. Kaip pastebi ne vienas tyrinėtojas, egzistuoja stipri ekonominės sėkmės–nesėkmės ir atitinkamų visuomenės ar individo dvasinių orientacijų, moralinių nuostatų, dorybių ir ydų koreliacija. Todėl Vakaruose pastaraisiais dešimtmečiais etika intensyviai diegiama į dalykinę ir ypač ekonominę veiklą.

Pati rinkos prigimtis nėra ugdanti ar net palankanti žmogiškas vertybes. Ji yra tinkamiausias būdas plėsti ir skatinti vartojimą. Rinka neišugdys vertybių, atvirkščiai, rinka priklausys nuo visuomenės vertybinės orientacijos, nuo kultūros ir dorovės lygio. Vertybės gi labiau išugdomos, o ne paveldimos. Ir neabejotinai didžiulį vaidmenį čia vaidina šeima, mokykla, bažnyčia. Tačiau nebepakanka joms pavesti šio vaidmens. Kai stambios įmonės ir korporacijos šiandien kuria ir diktuoja kultūrą, jos pačios mato, kokia tai reikalinga ir stipri jėga. Verslo etikos kūrimas, kaip darbo kultūros koncepcija, gimė būtent

tokiuose gamybos gigantuose, kaip „Ford“, „General Motors“, ir jų vadovų vizijose. Verslo etika, kaip nauja mokslo disciplina, susiformavo, galima sakyti, tik XX a. 7–8 dešimtmečiuose.

Ir būtent demokratinė visuomenė, beveik įgyvendinusi kiekvieno laisvės idealą, susirūpinusi prabyla apie vertybes, o nebe apie politinius ir ekonominius sprendimo būdus. Net krikščioniško socialinio mokyto atstovai jau aiškiau prabyla apie žmogiškų ydų liūdnas pasekmes, o ne apie skirtingų religinių įsitikinimų žalą arba religinės praktikos stoką.

Verslo etikos kūrimas įgyja ypatingą misiją formuojant naują pasaulėžiūrą: nuo tarnavimo ekonomikai link ekonomikos tarnavimo žmogui (iš tikrųjų, ar nėra didžioji mūsų laikų iliuzija, kad pastoviai keliamas tikslas ir uždavinys tarnauti ekonomikai). Be to, žmogus ir ekonomika nėra atskiros sritys, kurias, kaip prioritetus, galėtume sukeisti vietomis. Žmogus yra vidinis ekonomikos variklis, kuris lemia ekonomikos lygį bei pobūdį. Nėra jėgos, kuri išoriškai nustumtų ekonomikos vyravimą visuomenės gyvenime ir stebuklingai paverstų ekonomiką iš ponios į tarnaitę. Būtų taip pat neteisinga menkinti materialinių dalykų reikšmę žmonių gyvenime. Galime siekti tik žmonių santykių ir vertybių peržiūrėjimo, jų transformavimo. Atėjo laikas, kai gamybos ir paskirstymo sferose tai tampa neišvengiama. Anksčiau organizacijos dar galėjo planuoti savo veiklą 5–10 metų, tuo tarpu dabar tai daroma vis atsargiau ir trumpesniai laikotarpiui, nes situacijos tampa nuspėjamos. Sunkiausiai prognozuojamas ir valdomas veiksnys tampa žmogus. Augančios įtampos aplinka šaukiasi naujo požiūrio ir gilesnio dalykų supratimo. Tai jau ne pasirinkimas – kito kelio nėra.

Kažkada K. Marksas formulavo ekonomikos objektą kaip žmonių santykį su gamybos priemonėmis nuosavybės požiūriu. Šiandien verslo etikai išskyla uždavinys formuoti (!), ne formuluoti, žmogaus santykį su materialinėmis vertybėmis dvasinių vertybių požiūriu. Toks verslo etikos funkcijos suvokimas leistų etikai nesislieti prie atskirų ekonomikos mokslų ir veiklos sričių (Lietuvoje tai dar dažnai suvokiama kaip šalutinė disciplina, tiesiog sekant Vakarų mokyto programas), bet skverbtis į jų pamatus.

Pragmatiškai žiūrint, svarbu tai, kad žmonės tinkamai (dorai) elgtųsi, o ne tiek tai, kokie kultūriniai ar religiniai pagrindai juos motyvuoja (tai jų asmeninis reikalas). Etika prisiima iki šiol jai nebūdingą užduotį: išspręsti konfliktus, koordinuoti interesus, siekiant bendradarbiavimo ir gerų rezultatų bet kurioje dalykinėje veikloje. Etikai taip pat uždedama atsakomybė už organizacijų stabilumą, funkcionalumą. Taigi modernizmo paneigta dorovė vėl tampa suvokiama kaip būtinybė ir realiai įtraukiama į visuomenės gyvenimą [8: 214]. Kai etika skatina savirefleksiją, savęs reguliavimą, praktinių sprendi-

mų priėmimą, išryškėja jau ne ideologinė, bet funkcinė jos reikšmė.

Reikia pripažinti, kaip nurodo N. Vasiljeviene, kad Lietuvoje dar yra prieštaravimas tarp žemo verslininkystės moralinio įvaizdžio ir jo didelės socialinės, politinės reikšmės. Tame išvelgtume dvi priežastis: viena, moralumo sampratoje dar iš tikrųjų vyrauja normatyvinė etika („Dievo įsakymų“ ar įprastinių moralinių vertybių deklaravimas), ir tokia privalomybė tampa vis nesuderinamesne su esamybe, nutoldama nuo realaus gyvenimo bei žmonių poreikių. Iš gilios praeities dar yra išlikęs transcendentinės ir realios žmogaus būties sferų atskyrimas. Kita, pats verslas žmonių sąmonėje turi neskaidrios, spekuliatyvinės veiklos šleifą (tiek iš tolimesnės praeities, tiek iš sovietmečio spekulianto įvaizdžio). Verslininkas dar nelaikomas lygiai tiek reikalingas visuomenei žmogus kaip mokytojas ar gydytojas (nors pagarba ganėtinai sumažėjusi visoms profesijoms).

Jei demokratinėse šalyse nuoseklios kapitalizmo raidos sąlygomis rinkos santykiai jau transformavosi nuo antihumaniškų pirminio kapitalo kaupimo epochos santykių link žmoniškų metmenų ir dvasinių vertybių išsigalėjimo, tai Lietuvoje dar išgyvenamas gana prieštaringas „skylių lopymo“ procesas. Tačiau tai nekliudo mums ryžtingiau ugdyti praktinės dorovės principus. Juo labiau kad tai per anksti nebūna (gali būti tik per vėlu). Savo ruožtu dvasinių vertybių lavinimas ir tikslingas dalykinės etikos ugdymas gerokai spartina demokratinę normų bei humaniškų principų rinkoje išsigalėjimą. Demokratija ir laisva rinka reikalauja etiško elgesio. Antraip, jos pačios pradeda išsigimti.

Šiandien etika negali užsimerkti į motyvuotą naudą. Nepripažindama naudos, ji netampa realaus gyvenimo palydove. Taigi čia norėtume stabtelėti ir aptarti *sveiką* dorovinį požiūrį. *Sveiką* kaip realų, pritaikomą gyvenime ir žmogui suprantamą kaip naudingą jam pačiam.

Dorovė ir nauda gali ne tik neprieštarauti viena kitai, bet ir, atvirkščiai, viena kitą pastiprinti. Tikrovėje dorovė išigali ten, kur žmogui naudinga ir malonu būti doram, o ne todėl, kad tai tiesiog didinga ar to moko bažnyčia. Individualizmo kultūros susiformavimas keičia dorovės kriterijus, priartindamas juos prie realių santykių reguliavimo ir humanizavimo. Skinasi kelią koncepcija, įrodanti, kad žmogui natūraliai būdingas dorumas. Taigi moralės kilmė ne mažiau psichosocialinė nei transcendentinė ar socialinė prievartinė. Norėtume pabrėžti žodį „ne mažiau“, nes neatmetame ir religinio požiūrio įtakos (ypač ankstesniais laikais) dorovės palaikymo procese. Moderni filosofija kartais stoja į pernelyg griežto oponento pozicijas, nueidama į utilitarizmo kraštutinumą. Tuomet metafizinė filosofija natūraliai keičia galvą. Šiandien darosi vis labiau akivaizdu, kad

suderinamumo pozicija – tai ne išorinio kompromiso pozicija.

Struktūrinis funkcionalizmas šiandien ryžtingai integruoja esamybę su privalomybe, skindamas sau kelią ir etikos moksle (tai jau nėra naujiena psichologijos, sociologijos, etnologijos ir kitose mokslo srityse). Patys veiklos subjektai, gerai žinantys savo srities praktiką ir išsigilinę į darbinės veiklos ryšius su psichologija, kuria etikos kodeksus.

Sociumui yra reikalingas pagal taisykles ir principus (etikos kodeksus) besielgiantis profesionalas. Dalykinės etikos užduotis gana kukli, bet kartu pakankamai kilni: paaiškinti žmogui ir leisti jam patirti, kaip dorovinių principų bei vertybių taikymas žmonių santykiuose (ypač dalykiniuose) daro patį darbą efektyvesniu ir atneša didesnę pasitenkinimą kitiems bei pačiam dirbančiajam. Moralinių vertybių savime nepaveldime. Jos prisiimamos savanoriškai ir palaikomos vidinio suinteresuotumo dėka.

Kai į žmogaus dorovinio elgesio taisykles įtraukiama prasmės problema, ne tik vienkartinio suinteresuotumo siekis (pvz., nauda būti mandagiam ar paslaugiam), atkrinta metafizikos ir pozityvizmo conceptualus priešpastatymas „arba–arba“, bet priimama pozicija „ir–ir“. Integruojant įvairias koncepcijas, o ne eklektiškai jas derinant, pasiremiamas realia tiesa, kad pačiam žmogui natūraliai būdingi ir dvasiniai, o ne tik fiziologiniai bei materialiniai poreikiai.

Galėtume kitaip pažvelgti ir į plačiai žinomą A. Maslow poreikių hierarchiją. A. Maslow nukelia dvasinius poreikius kaip aukštesnius į piramidės viršūnę, piramidės pagrinduose palikdamas žmogaus natūralius, fiziologinius poreikius. O gal nevertėtų atskirti dvasinių poreikių nuo kitų, atrodytų, neišvengiamų žmogaus egzistencijai. Ar ne teisingiau būtų juos integruoti į visus žmogaus poreikius? Juk realizuodamas natūralius poreikius žmogus taip pat siekia dėmesio, meilės, pagarbos, stengiasi neprasilenkti su savigarba. Žmogų gražiu daro pats veikimas (kaip atliekama), o ne tik tai, kas atliekama.

Modernioje kapitalistinėje visuomenėje tvirčiau išigali struktūriniai funkciniai, vaidmenų, anoniminiai santykiai. Tai dažnai vertiname negatyviai, pabrėždami susvetimėjimo aspektą. Požiūris, kad modernizacija diegia amoralią kultūrą, nėra visai iliuzinis, tačiau vyrauja kita iliuzija – išorinių pakaitalų bei anoniminės pagalbos iš pasaulio lūkestis. Todėl labai akivaizdžiai iškyla pasitikėjimo savimi ir savęs ugdymo būtinybė.

Etikos kodeksai, pasiremiami struktūrinio funkcionalizmo sukauptą empirinę ir analitinę medžiagą, atlieka didelį darbą humanizuojant verslą. Tai dėninga naujo moralės tipo plėtotė. Iš tikrųjų, nei vienas moralės įvaizdis iki šiol neįrodinėjo, kad pragmatinių tikslų sėkmingiausiai galime siekti, vadovaudamiesi dorove.

Modernaus kapitalizmo kritikai pirmiausia kritikuoja tai, kad išvirtinantis dorovinis elgesys yra dirbtinas. Taigi elgesys tampa dorovingas, bet formuojasi amorali kultūra. Bet amorali kultūra plinta ne dėl etinių normų ugdymo. Gal pastarųjų gilesnis suvokimas ir ryžtingesnis taikymas kaip tik veda link transformavimo amoralios kultūros ir išsprendimo prieštaravimo tarp gražių lozungų ir realių veiksmų.

Pažvelkime, ar iš tikrųjų tik utilitaristinė yra profesinio vaidmens kokybiško atlikimo koncepcija. Remiantis ja, iš kiekvieno „aktorius“ reikalaujama tam tikrų savybių. Taip žmogaus funkcija pateikiama kaip antiindividuali, nes santyčiai struktūroje priklauso nuo iškilusių poreikių. Pastarieji reikalauja tam tikrų elgesio taisyklių, individualios veiklos apibrėžto reguliavimo. Jei išoriniai reguliatoriai (šiuo atveju socialiai naudingi) gerai panaudojami individo, jie tampa palapsniui vidiniais reguliatoriais. Tai laiduoja laukiamą, tam tikram vaidmeniui privalomą elgesį.

Kai kalbame apie vaidmenis, jie mums asocijuojasi su vaidyba, o dar toliau būtų veidmainiavimas – jau aiškiai negatyvus reiškinys. Bet kai žmogus identifikuoja save atliekamam vaidmeniui natūraliai, ieškodamas jo atlikimo prasmės, vaidmens funkcijos asmeniui virsta natūraliomis, o visuomenei reikalingomis. Vaidinimas (juo labiau veidmainiavimas) ir jam suteikto ar paties pasirinkto vaidmens (gydytojo, mokytojo ar buhalterio, o šeimoje – žmonos, močiutės ir pan.) atlikimas yra visai skirtingi dalykai. Tas pats žmogus turi dažniausiai ne vieną vaidmenį (darbe – muzikantė, namuose – motina), kurių atsakingas ir sąžiningas atlikimas priklauso nuo asmenybės. Atsakingas vaidmens atlikimas parodo asmenybės brandumą. Jeigu „atrodyti“ paremta supratimu ir atsakomybe, tai neužilgo tai virsta „būti“. O jei nepereinama nuo „atrodyti“ lygmens, tai pats individas patiria gilių vidinių problemų [8: 166]. Šiuo atveju iš žmogaus nereikalaujama tapti tuo, kuo natūraliai jis nepajėgus ir pats nepasirinktų tokio vaidmens (pasišventėlio, asketo ar karvedžio). Kitas dalykas, sugebėjimas tapti tuo, kuo stengiasi, ir suvokimas bei patirtis, kad nuo geresnio ir sąžiningo atlikimo jam pačiam yra gera.

Vaidmens nesuvokimas ir nefunkcionalus jo taikymas, t. y. perkėlimas ten, kur jo neturi būti (toliau mokytojauja, viršininkauja), yra jau kita pusė, daranti veikimą neadekvatų ir neefektyvų.

Pastebima tendencija etikoje, kaip ir religijoje, matyti moralės normas kaip atėjusias iš išorės (pirmu atveju, iš pasaulio, antru – iš Dievo) ir nepakankamai atkreipiamas dėmesys į jų buvimą paties žmogaus prigimtyje. Dorovės principų įgyvendinimas, keliant *vaidmens suvokimo laipsnį*, gali praversti ne tik profesinės (ir biznio) kultūros kilimui, bet ir atskirumui vaidmenų bei jų efektyvesniam atlikimui.

Norėtume atkreipti dėmesį į vaidmens gero atlikimo funkcionalumą. Net jei versle aptarnaujančio geranoriškumas labiau išorinis ir nėra nuoširdus (ne visi pajėgūs tokiais psichologiškai būti), jis reikalingesnis negu mums gerai pažįstamas „nuoširdumas“ piktintis, apšaukti klientą, išvadinti jį „žiopliu“ ir pan. Atitinkami elgesio kodai ir aptarnavimo taisyklės kuriamos kaip tik tam, kad sugebėtų aptarnauti tuos „žioplius“ ir „įkyruolius“. Juk už tai atitinkamų funkcijų vykdytojais taip pat gauna naudą (pajamas) [8: 180]. Čia taip pat iškyla psichologinis susilaikymo niuansas, kai darbuotojas bandys įtampą „nuleisti“ kitoje vietoje ar kito asmens atžvilgiu. Todėl būtina atsiremti į gilesnius paruošimo pagrindus, t. y. mokymąsi, suinteresuotumą (suvokti naudą sau pačiam nesusinervinant, mokantis tolerancijos), o ne tik etikos kodekso žinojimą.

Pripažinti vienas kitą socialiniais partneriais reiškia išsivaduoti iš socialinės prievartos, susvetimėjimo ir baimės. Tuomet subjektas reguliuojamas ne iš viršaus, bet vadovaujasi intravertinėmis moralinėmis orientacijomis. Socialinis pažinimas, kaip teigia N. Vasiljeviene [8: 81], sutampa su socialine terapija. Norėtume pridurti, kad šiuo atveju vyksta dar daugiau. Savo galimybių pažinimas virsta saviterapija. Negydant kiekvieno individo, negalima gydyti visuomenės.

Darbuotojai specialiai skatinami surasti pasitenkinimą darbe, o ne už jo ribų. Etikos vaidmuo dalykinėje ir verslo veikloje dar labiau išauga. Savirefleksijos ir savireguliacijos principų skatinimas augina atsakomybės ir pasitikėjimo vertybes. Šiuolaikinė etika psychologizuojama, pritaikoma natūralioms individo savybėms. Žinios apie realų žmogaus gyvenimą ir žmogaus psichiką daro pačias žinias funkcionalias. Dabar pripažįstama, kad tik neatsiribodama nuo psichologijos etika gali būti moksliska ir taip pat funkcionali.

Kaip savireguliacija įmanoma tik pasiekus tam tikrą asmenybės ir profesinį lygį, taip esamybės ir privalomybės integracija įmanoma tik visuomenei pasiekus tokią išsivystymo stadiją, kai socialiniai mokslai ir religija prieina prie tam tikro konsensuso. Šis integruotumas nepavyks eklektiškai, bet tik peržiūrint esmines nuostatas ir einant suderinamumo keliu, o didaktinį „būk toks ir toks“, keičiant į „tu esi ir gali toks būti pagal savo prigimtį“.

Dorumą tenka vertinti pagal kitus kriterijus ir kartais net prieštaraujančius tradicinėms nuostatomis. Moralės pažangos rodikliai – tai pilietinės visuomenės susiformavimo kriterijai, civilizuotos būklės bruožai. Tai individo reikšmės teigimas, jo gyvenimo savaiminė vertė, savivalda, savarankiškos asociacijos, ori tarpusavio priklausomybė, solidarumas [8: 186].

Kuo labiau išsivysto kapitalistiniai santykiai, tuo labiau įsigali esamybės dorovės tipas. Tačiau ieškant

etinio motyvo pagrindimo esamybėje, nepaneigiama privalomybė. Ieškoma reikiamų paskatų esamybėje privalomybei paveikti. Tiek siektini tikslai, tiek kuriamos aplinkybės yra racionalaus konsensuso, derybų rezultatas. Tokia etika sudaro šiuolaikinės socialinės vadybos ir verslo etikos ašį. Šiandien išgyvenamas naujų laikų „visuomenės sutarties“ teorijos renesansas. Ji taikoma kaip problemų, konfliktų sprendimo būdas. Praktikoje tai vyksta ir mikro-, ir makrolygmenyse. Su etikos kodeksų pagalba kuriami „tvarkos darymo variantai“.

Etika, pretenduodama į funkcionalumą ir praktinį efektyvumą, tampa mokslu, deskriptyvine, analitine, o ne tik normatyvine disciplina. Ji priversta taikyti mokslinius metodus, demistifikuoti moralines normas ir pateikti kuo patikimesnę informaciją apie dorovę. Nuo situacijų analizės einama prie dorovės modeliavimo.

Funkcionalizmo esmė yra tai, kad reiškiniai aiškinami nustačius jų pasekmes. Funkcinis ryšys – deterministinio ryšio rūšis. Funkcijos veikimo tikslo siekiama sukuriant, t. y. teoriškai sumodeliuojant ir praktiškai sukonstruojant, atitinkamas priežastis (aplinkybes, sankcijas, motyvaciją), būtinai duosiančias norimų rezultatų [8: 204]. Pripažįstama, kad visuomeniniame gyvenime veikia objektyvūs dėsniniai, kurie lemia žmonių veiklą ir formuoja pačius žmones. Atskleidžiant tuos dėsninumus, galima nustatyti priežastinius ryšius, dažnai ryškiai priežastinių–pasekmių grandinę. O tai atskleidus, galima moksliskai formuoti atitinkamą elgesį, kuriant tam tikras sąlygas. Atsiranda net terminas „etikos valdymas“. Skirtumą tarp kontroliavimo ir skatinimo būtų galima suprasti kaip skirtumą tarp paklusnumo ir vertybėmis pagrįstų požiūrių.

Esminė verslo socialinė atsakomybė – jo efektyvumas neprieštaruoja dorovės principams ir tampa etine jo dimensija (neefektyvus gydymas ar mokymas taip pat laikomi nepadoriais). Apie verslą kaip labai svarbų ir pozityvų būdą žmogaus gyvenimui pagerinti šiandien atvirai jau kalba ir Bažnyčia (ypač po socialinės doktrinos priėmimo).

Šiuo metu krikščioniškas socialinis mokymas ypač iškelia kūrybiško verslininko veiklos vaidmenį ir kritikuoja visas socializmo teorijas, siekusias nugalėti skurdą, iškeliant paskirstymo politiką virš augimą skatinančios politikos. Jau atsisakyta to migloto pelno traktavimo, kuris paprastai vyraudavo teologų mokymuose („pelnas savaime nei ydingas, nei nedoras, tačiau kiek nemalonus“, Summa Theologica, II), ir parodoma verslininko veiklos kur kas platesnė socialinė motyvacija.

Socialinis mokymas, iškeldamas verslininko vaidmenį visuomenėje, nemažai vietos skiria vadybos etikai. Primenama, kad sąžiningumas yra verslo elgesio sritis, be kurios laisvoji rinka negali veikti ben-

drojo labo vardan. Kartu pažymima, kad tai ne humanitarinis reikalavimas, dangstomas įvairiais šūkais, bet svarbi valdymo užduotis.

Tačiau tenka pažymėti, kad jei pats verslas nekelia sau tokių užduočių, tai jos vis tiek atsiduria tik tarp šūkių. Nė viena valstybė nekuria politikos, kaip plėtoti žmogaus silpnybes. Jei įstatymai draudžia tam tikrą veiklą, ji plinta nelegaliai. Silpnybės plinta savaime kaip piktžolės ir jas reikia ravėti čia pat, kantriai ir jų neužleidus.

Kai mokslas jau vėl prabyla apie ekonomikos ir etikos sąsajas, kai dvasinės institucijos ir jos atstovai svariau remiasi žmogiškos patirties tiesa, o politikai aiškiau suvokia savo bejėgiškumą, žmogus, deja, tampa pakankamai „laisvu“ nuo vertybinių prietarų. Tačiau visuomenėje ir versle problemų daugėja, o sprendimų mažėja. Bandymas laimėti išoriniame lygmenyje sukelia vis naujų kliūčių, kol ateina pralaimėjimas arba nuovargis. Todėl šansas pastoviai laimėti ir esminiai išlošti yra vidiniame lygmenyje: renkantys vertybes, gilinant naudos turinį ir savy atrandant stabilumą.

Tradicinės visuomenės pretenduoja aprūpinti žmones vieninga, dažniausiai religine, pasaulėžiūra. Socialistinės visuomenės taip pat kūrė vieningą pasaulėžiūrą, paremtą visų lygybe. Demokratinis kapitalizmas jau siekia nedaryti prievartos piliečių asmeniniam gyvenimui ir palaikyti visuomenėje pažūrų įvairovę. Tai vyko dėka įvairių institutų, kurie ne reikalavo vienos pasaulėžiūros, bet palaikė principus, duodančius pozityvius rezultatus. Ištikimybę ir meilę tiems principams prancūzų filosofas J. Maritain pavadino nereliginium, pilietiniu tikėjimu, kurio ištakos žmogaus veiklos prigimtyje. Jis rašė: „Išpažindami visiškai skirtingas ir net priešingas (metafizines ar religines) pažiūras, žmonės gali bendradarbiauti ne jų pasaulėžiūros vienodumo dėka, bet dėka panašumo jų praktinių principų, kurie atveda prie tų pačių praktinių išvadų ir gali suformuoti tam tikros rūšies nereliginį tikėjimą, kuris dėl įvairių priežasčių pažadina juose panašius jausmus tam tikriems reiškiniais ir kelia pagarbą tokioms vertybėms, kaip protas, tiesa, savigarba, laisvė, broliška meilė, gerumas“ [5: 76].

Drįstume formuluoti atsirandančio praktinio religingumo (lot. *religios* – sąžiningumas, šventumas) poreikį, dvasinių vertybių poreikį praktinėje veikloje, atsisakant profesijos ar veiklos „šventumo“, nes jokia sritis nesugebėjo apsisaugoti nuo ydų parazito.

Smukusi dorovė visur sukėlė *pasitikėjimo* vertybės visišką nusilpimą, o verslui tai – jau smūgis „iš nugaros“. Tikrovė rodo, kad ten, kur nėra pasitikėjimo, griunama visa sistema. Vakaruose jau kalbama apie naujo tipo etiką, kuri svorio centrą nuo teisinių kontraktinių santykių perkelia į pasitikėjimo paremtus santykius (Lietuvoje kol kas vyksta atvirkštinė tendencija).

Šiandien Vakarų literatūroje pasitikėjimas pristatomas kaip labai pragmatiška dorybė, teikianti apčiuopiamą efektą ir asmeniui, ir sociumui. Tai – fenomenas, gyvenimui teikiantis ir ekonominę, ir etinę kokybę (taip pat funkcionalumą bei humaniškumą) [8: 262]. Žmogus jau suvokia, kad reikia ne verkšlenti dėl dorybių, bet jas specialiai formuoti. F. Fukuyama, parašęs knygą „Pasitikėjimas: socialinės vertybės ir klestėjimo kūrimas“ (1995), įrodo, kad pasitikėjimas yra raktas į klestinčią ekonomiką. Jis taip pat nurodo, kad tokios Vakarų šalys, kaip Vokietija, Japonija ir JAV, sukūrusios aukštą pasitikėjimo lygį, kuria dideles efektingas korporacijas, samdančias aukštos kvalifikacijos vadybininkus. Šalyse, kuriose žemas pasitikėjimo lygis, klesti daugiausia šeimos verslas, kuris nepasitiki „svetimais“ ir renkasi tik „savus“, geriau net ne profesionalus. O tokie vadybininkai dažniausiai nesugeba efektyviai veikti. Taigi pasitikėjimo stokos rezultatas – menkiau išsivysčiusi ekonomika.

Ne mažesnis iššūkis yra pačiai įmonei pereiti nuo siaurai į pelną orientuotos ir „izoliuotos etikos“ vizijos link labiau organiškai susietos realybės ir platesnės atsakomybės. Houlistinis požiūris į verslą jau neišvengiamas: jokia įmonė negali lošti ir laimėti ilgam savo konkurentų, vartotojų ir aplinkos sąskaita.

Ekonomikos globalizacija ir įtempta rinka verčia automobilių kompanijas, kurios anksčiau buvo mirtini priešai, kurti bendrus padalinius ir gaminti motorus vienoje vietoje. Popieriaus gamyklos imasi miškų priežiūros. Dažnėjantys darbuotojų streso atvejai išprovokavo tokius gigantus, kaip Shell, Philips, ir didžiulius bankus pradėti taikyti gana egzotiškas relaksacijos programas savo vadybininkams. Kai kurios nuėjo taip toli, kad relaksuojanti atmosfera buvo kuriama net produktyvumo sąskaita. Taigi prasiėdėjo jau iš vidaus reakcija į karštingą pelno siekimą, kuris masiškai vyksta pastaruosius 150 metų.

Ir kol kompanijos ieško optimalaus produktyvumo ir žmonių išteklių plėtros suderinamumo, išskyla šis trečiasis parametras – vertybės. Kai versle dar vyrauja dvi gerai išbandytos „vertybės“ – godumas ir baimė, gyvenimas verčia atsiskirti į tikrąsias vertybes. Juk ir toliau kaunantis dėl pelnų ir rinkų kiekvienas vadovas ir darbuotojas ieško ir nori matyti kitame tokias vertybes, kaip atsakomybė ir patikimumas. Bet pastarųjų tikėtis, mokytis ir versti jas realybe gali pradėdamas tik nuo savęs.

Vertybių nereikia išradinėti, ypač tautinio kelio į dorą, tačiau ne visai sutiktume su N. Vasiljevienės nuomone, kad socialiniai mokslai turi rūpintis dora ir darna. Kažin ar mokslas sustiprins dorovę, jei žmogus – veiklos subjektas – neįsitrauks esminiai į šį procesą (nebent praktinį darbą su žmonėmis, veiksmingus metodus ir pavyzdžius praktinėje veikloje pavadintume taip pat mokslu). Problema yra

dar nepakankamas suvokimas ir atpažinimas, kad yra tiesioginis, giluminis ir labai griežtas mūsų veikimo turinio (vertybinės orientacijos) ir visuomeninio (pirmiausia ekonominio) gyvenimo gerovės ryšys. Šiuo atveju norėtume pabrėžti, kad kol mokslo, verslo ir eilinis žmogus nesupras *egzistuojančio neapeinamo ir nepergudraujamo dvasinių ir materialių dalykų ryšio*, jokios išmoningiausios priemonės neatneš pastovios ekonominės ir apskritai jokios gerovės. Kadangi ekonomikos mokslas visai atsiribojo nuo ryšio su etika (teisingiau ir nebematė tų priklausomybių), tai būtų laikas prabilti racionalia kalba kaip gi veikia ir didįjį darbą atlieka mūsų ne materialinės, ne karjerinės ir net ne dalykinės, bet vertybinės orientacijos.

Grįžtant prie situacijos Lietuvoje, būtinumas suvokti, kad dvasinių vertybių jėga anksčiau ar vėliau veiks ir lems ekonominę gerovę, neatidėliotinas. Tai sritis, kurioje negalėsime kaltinti nieko kito (rinkų uždaro, technologinio atsilikimo ar kitų šalių politikos), kad atsiliekame (tiesa, dar patogų kaltinti sovietmečio suformuotą pasaulėžiūrą). Ir jei verslo augimui ir efektyvumui Lietuvoje dar trukdo atsiliekanti teisinė-įstatyminė bazė bei organizacinės kultūros stoka, tai verslo etikos plėtrai kliūtis tik mūsų trumparegiškumas ir godumas.

Todėl čia ypač būtinas vadovų švietimas. Tačiau švietimas ne tiek paskaitų ar privalomos disciplinos forma, kiek ieškojimas įvairių būdų kaip motyvuoti žmogaus asmeninę atsakomybę ir iš tikrųjų jam padėti suprasti dvasinių vertybių jėgą. Kaip rodo praktika, asmeninis pavyzdys ir reiklumas (pirmiausia sau) su tolerancija bei meile kitam tampa stipriausia jėga mūsų vertybių ir santykių transformacijoje.

Paplitusi Vakaruose ir atėjusi pas mus visuotinos kokybės vadybos (VKV, *angl.* Total Quality Management) kryptis, kai organizacija stengiasi pagerinti savo produktų, paslaugų, administravimo kokybę ir pakelti techninės ekspertizės lygį (aptiriamas pakankamai platus veiklos spektras), deja, toli gražu netapo tokia kokybės sklaida, kokios tikėtasi. Konkurencinių svertų naudojimas, problemų sprendimo akcijos, vadybos principų kopijavimas, statistinės analizės buvo tie būdai, kuriuos naudojo daugelis kompanijų savo veiklai sustiprinti. VKV priemonės, plačiai taikomos ginklų ir trąšų gamyklose, toliau kuria efektyvesnes (stipriau ir daugiau griauančias) bombas ir ilgiau veikiančius bei nuodingesnius pesticidus. Tokiu būdu kokybė atsisuka prieš pačią gyvybę ir praranda savo tikrąją prasmę. Vis aiškiau suvokiama, kad kokybė pirmiausia liečia žmogaus veiksnį ir tai, kas gerina jo egzistenciją.

Taigi darbas su savimi ir stebėjimas savęs (savo neigiamų minčių, nepasitenkinimo kaip savo ydų ir ego priešasčių) – tai kelias į dorovę. Todėl savi-transformacija ir asmeninis pavyzdys ypač tų, kurie

veda verslą, taip pat propaguoja verslo etiką, gali skatinti veiksmingus pokyčius žmonių santykiuose. Galiausiai šalia išlošimų ir pralošimų yra darbo vieta, kurioje praleidžiame ketvirtąją savo gyvenimo dalį, ir tik mes patys galime padaryti, kad ji virstų gero-kai smagesne vieta. Ten, kur smagu dirbti, visuomet bus didesnis darbo efektyvumas.

Tvarkos valdymas visada išlieka dalinis ir geriausiai atveju galima kalbėti tik apie tvarkos saleles. Tačiau tų salelių stiprinimas ir didinimas duoda ir duos plintantį efektą aplinkai. Socialinė tvarka yra žmogaus veiklos rezultatas, ir ji negali savaime egzistuoti, nepalaikoma žmonių sukurtais priemonėmis.

Šiais laikais, daugelio nuomone, reikalingas ne tiek herojiškumas, kiek racionalumas bei pagarba ir dalykinė, ir socialinėje erdvėje. Mes turime patirtį dar iš netolimo Lietuvos politinio gyvenimo, kai situacijų herojai, laikui bėgant, dėl nepakankamo atsparumo dvasinėms vertybėms prarasdavo žmonių pasitikėjimą ir pagarbą. Todėl mokymosi ir sprendimų priėmimo procesai tampa ypač svarbūs.

Mes kalbame apie verslo etikos funkcionalumą todėl, kad nepakanka būti tik žinančiam (informacijos ir profesinių įgūdžių prasme). Pastovaus efektyvumo paslaptis siejama su dvejoju individo vaidmeniu organizacijoje: a) savo srities profesionalo ir b) žmogiškų vertybių nešėjo. Antrojo „išmatavimo“ vaidmuo jau tampa ne tik ne mažiau svarbus, bet net lemiamas, ypač permainų, sumaišties situacijose. Ir kol šio veikimo svarba dar tik „sklando“ nepakankamai suvokta ir įvardyta, etika negali veikti kaip svarus verslo efektyvumo pagrindas.

IŠVADOS

Etika kaip verslo ir ekonomikos efektyvaus funkcionavimo pagrindas neišvengiamai sugrįžta į verslo praktiką ir ekonomikos mokslą.

Pati rinka savaime neugdo vertybių. Atvirkščiai, rinkos pobūdis priklausys nuo visuomenės vertybinės orientacijos. Verslo etikai iškyla ypatingas uždavinys – formuoti žmogaus santykį su materialinėmis vertybėmis dvasinių vertybių požiūriu.

Verslo etika plėtoja praktinės dorovės principus, kurdama racionalų moralės tipą, sprendama seną naudą ir dorovės dilemą. Ypač tai aktualu Lietuvoje, kur labiau negu Vakaruose vyrauja normatyvinė etika.

Verslo etika, tik neatsiribodama nuo psichologijos, gali tapti funkcionali. Vyksta taip pat socialinių mokslų ir religijos konsensusas.

Vakaruose pats verslas jau inicijuoja dvasinių vertybių ugdymo metodikas organizacijose, suvokdamas dvasinių vertybių didelę reikšmę veiklos efektyvumui ir ekonominei gerovei. Šių procesų spartesnei plėtrai Lietuvoje nėra realių išorinių kliūčių.

Gauta
2003 05 06

Literatūra

1. Anderson E. *Value in Ethics and Economics*. Harward University Press, 1993.
2. Aristotelis. *Nikomacho etika* / Rinkiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1990.
3. *Ethics and Economic Affairs* / Ed. by A. Lewis. London & New York, 1994.
4. Hoffner J. *Krikščioniškas socialinis mokymas*. Vilnius: Aidai, 1996.
5. Novak M. *The Spirit of Democratic Capitalism*. New York, 1982.
6. O'Donnell K. *Beyond Total Quality Management* / Retreat. Oxford, Issue N 2, 1994. P. 14–16.
7. Sen A. *On Ethics and Economics*. Oxford: Blackwell, 1987.
8. Vasiljeviene N. *Verslo etika ir elgesio kodeksai: filosofinės ištakos, metodologiniai pagrindai ir šiuolaikinės praktikos bruožai*. Kaunas: VU KHF, 2000.
9. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Ch. Scribners Sons, 1958.
10. *Veikli krikščionybė versle ir ekonomikoje* / „Ordo socialis“ rinktinė. Vilnius: Aidai, 1996.

Egidija Laumenskaitė

FUNCTIONAL BUSINESS ETHICS

S u m m a r y

For many years economics was developing apart from ethics. Recently ethics has become more and more appreciated in business, and economics has to turn to a closer co-operation with ethics. At present, many big business companies realise that true effectiveness and quality strongly depend on the spiritual dimension. They become more keen in introducing various ethical psychological systems and methods in order to create a more trustful, creative and relaxing atmosphere at the working places.

Business ethics becomes functional only together with psychology. At the same time religion and social science come to consensus.

While the economic goals prevail in society, business ethics takes a special challenge in creating a new type of morality acknowledged by *homo economicus* as beneficial and not contradicting with *homo sapiens*.

Key words: normative ethics, business ethics, structural functionalism, utilitarianism, profit, values